

Ο ΣΟΛΩΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ.*

Όταν στα 1797 παρουσιάστηκε στο λιμάνι της Κέρκυρας ένας μεγάλος Γαλλικός στόλος, ο κόσμος ανήσυχος δὲν εἴξερε πῶς ἔπρεπε νὰ δεχτεῖ τοὺς νηόφερτους ξένους· ἦταν φίλοι, ἦταν καταχτητές, πῶς θὰ μεταχειρίζονταν τὸ φιλήσυχο κόσμο τῆς Κέρκυρας; Χίλιοι θρούλλοι τοὺς εἶχαν προτρέξει· τοὺς παρὰσταιναι ἀγρίους ἐπαναστάτες, μισητὲς τοῦ καλοῦ, ποῦ ὁ πόθος τοὺς θάταν νὰ γκρεμίσουν ὅσα ὥς τὰ τότε εἶχε στήσει ὁ παλαιὸς πολιτισμός, γιατί, ὥς ἔλεγαν, δὲν ἐσεβόνταγε πειὰ τοὺς θεσμοὺς τῆς Θρησκείας καὶ τῶν Νόμων, ἀλλὰ ἤθελαν μόνο νὰ ἀναστήσουν καινούρια ἀνθρωπότητα μέσα σὲ μιὰν ἀτμοσφαῖρα ἀδελφότητας, ἰσότητος καὶ ἐλευτεριάς. Τὰ λόγια αὐτὰ τὰ διέσπερνε ἀπὸ κάμποσα χρόνια πρὶν μυριόστομη φήμη στὸν κόσμον ὅλο. Κ' οἱ πρόγονοί μας, ταραγμένοι στὴ θέα τοῦ ἐπαναστατικοῦ στόλου, ἐσκέφτονταν καὶ συσκέφτονταν πῶς νὰ δεχτοῦν τὸ στρατηγὸν Gentili, καὶ ἡ σύσκεψή τους καταστάλαξε στὴν ἀπόφασιν νὰ τοῦ παρουσιάσουν τὰ σεβάσματα ἔπη τοῦ Ὁμήρου. Ἱεροφορεμένος ὁ Πρωτοπαπᾶς Μάντζαρος, μὲ μιὰ χρυσοδεμένη Ὀδύσειαν στὸ χέρι, περιτρογυρισμένος ἀπὸ τὸν ὀρθόδοξο κληρὸ, μὲ ἄπειρο πλῆθος λαοῦ κατόπι του, ἐπρόσμενε στὴν ἀποβάθρα. Κι' ὅταν ὁ Γάλλος ἐπάτησε τὸ πόδι του στὸ Κερκυραϊκὸ χῶμα, καὶ στ' ὄνομα τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας ἐπῆρε κατοχή, βροντοφωνῶντας τὴν ὑπόσχεσιν τῆς Ἀδελφότητας, Ἰσότητος καὶ Ἐλευτεριάς, ὁ Πρωτοπαπᾶς τοῦ εἶπε: «Θὰ βρεῖτε ἐδῶ φιλήσυχο πληθυσμὸ ποῦ δὲν ἔχει ἀκόμα καμμιὰν ἐπίδοσιν οὔτε στὰ Γράμματα, οὔτε στὶς Τέχνες, καθὼς αὐτὲς ἀκμάζουν στὴ δοξασμένη πατρίδα σας, ἀλλὰ πατεῖτε ἐδῶ τὴ Γῆς ποῦ τὴν ἔψαλε ὁ τυφλὸς ποιητής, ἓνα μέρος γῆς ποῦ στάθηκε μάννα κάθε ὠραιότητος, καὶ μάθετε νὰ τὴν ἐχτιμῆσετε διαβάζοντας σὲ τοῦτο τὸ βιβλίον».

Κι' ἀληθινά, τέτοια ἦταν ἀκόμα τότες ἡ πνευματικὴ κατάστασις τοῦ λαοῦ μας. Ἡ μακρόχρονη Βενετικὴ κατοχὴ εἶχε ἐντελῶς ἀμελήσει ἐδῶ τὴν παιδείαν. Μερικοὶ Φραγκισκάνοι δασκάλοι ἐδίδαχναν τὰ Ἰταλικά καὶ Λατινικά γράμματα καὶ μόνο κάπου-κάπου ἀκούονταν δειλὴ ἢ φωνὴ κάποιου Ἑλλήνα ἱερωμένου ποῦ ἐμάθαινε τὰ παιδικὰ λίγη Ἑλληνικὴ ἀνάγνωσιν. Μὰ ἑλληνικὸς μόνο εἶταν ὁ λαὸς τοῦ νηιοῦ μας. Στὴν ἐξοχὴ δὲν ἔλειψαν ποτὲ τὰ ἑλληνικὰ τραγούδια — κοινὰ μάλιστα μὲ τὰ ἡπειρωτικά — ποῦ ἀκόμα καὶ τώρα βρίσκονται ζωντανὰ καὶ μαγεύουν τ' αὐτιά μας, καὶ οἱ σπάνιοι γραμματισμένοι τῆς ἐξοχῆς στὲς γιορτάσιμες μέρες ἐδιάβαζαν σὲ ἀκροατήριον, μάλιστα γυναικῶν, τὸν Ἑρωτόκριτον τοῦ Κορνάρου. Δυστυχῶς στὸν μεγάλον ἀνθρώπινον φωτισμὸ τῆς Ἀναγέννησης ἡ πατρίδα μας, ὅλη σαλεμένη ἀπὸ τὴ λύπην τῆς τουρκικῆς κατάκτησης, ἔμεινε ἐντελῶς ξένη, καὶ ὁ φραγκοκρατούμενος Ἑλληνισμὸς στὴν Κρήτη καὶ στὰ Ἐφτάνησα δὲν εἶχε ἀντικρίσει παρὰ μιὰν ὀχρὴν ἀνταύγεια, περιορισμένην κι' αὐτὴν σὲ λίγα ἄτομα μιᾶς προνομιοῦχας τάξης.

Ἀλλὰ ἡ ἐποχὴ τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης ἦταν ἐποχὴ δημιουργικὴ γιὰ ὅλον τὸν κόσμον. Καινούριες ἀξίες ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς ξεπηδοῦσαν ἀπὸ τὸ μηδὲν καὶ γράφτ' ἦταν νὰ ἐπικρατήσουν, καὶ τὰ Κράτη ποῦ δὲν ἐκλονίστηκαν ἀπὸ τὴν ἀψυὰν ἀνεμοζάλῃ δὲν ἔμειναν στεῖροι, ἀλλὰ, σὰ συναρπαγμένα καὶ κεῖνα ἀπὸ μιὰν ἀνθρώπινη κοινὴ προσπάθειαν καὶ ζωογονημένα ἀπὸ τὴν καινούριαν ἀνοή, ἐπρόσφεραν καὶ κεῖνα τὴν πνευματικὴν τους δύναμιν στὸ κοινὸν οἰκοδόμημα. Ἀκμάζει ὁ Kant, ὁ Schiller, ὁ Goethe στὴ Γερμανία, γεννάει ἡ Ἀγγλία τὸν Byron καὶ τὸν Shelley, τραγουδοῦν στὴν Ἰταλία ὁ Φώσκολος, ὁ Monti, ὁ Pindemonte, καὶ

* Διάλεξις τῆς Κατ' Εἰρήνης Δευτερίου στὸ Σύλλογον τῶν δασκάλων τῆς Κέρκυρας τὴν 8 Ἰανουαρίου 1919.

στην πατρίδα μας τέλος ξυπνάει τὸ Ἑλληνικὸ τὸ Ἔθνος ἀπὸ τὸ βαρὺ λήθαργο τῆς σκλαβιάς ἢ μελωδικῇ φωνῇ τοῦ Ρήγα τοῦ Φερραίου.

Κ' ἡ ἰδιαίτερη πατρίδα μας δὲ μένει ξένη στὸ ἐθνικὸ τὸ ζῦπνημα. Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης καὶ ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, ἱεράρχης ἔπειτα στὴν ὁδόδοξη Ρωσσία, ἐδίδασαν στὴν ἑλληνικὴ νεολαία τὰ παλαιὰ γράμματα καὶ τὴν ἐγκύκλιο παιδεία σὲ διάφορα σχολεῖα ἀπὸ τὴν Κοζάνη ὡς τὰ Γιάννενα, γράφοντας οἱ ἴδιοι καὶ τὰ διδαχτικὰ βιβλία καὶ πασιζώντας νὰ ἐξηγήσουν στὸν ἑλληνισμό τὰ δόγματα καὶ τὴν ἠθικὴ τῆς χριστιανικῆς ὁρθοδοξίας.

Ὁ ἐρχομὸς ἐδῶ τῶν Γάλλων ἐστάθηκε μιὰ καινούρια ἀφορμὴ συγχρωτισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς μας κοινωνίας μὲ τῆς Δύσης τὸν πολιτισμό. Οἱ Γάλλοι δὲν ἐφύτταναν μόνον τὸ Δέντρο τῆς Λευτεριάς στὴ μέση τῆς Κάτω Πλατείας μας, δὲν ἐδίδασαν μόνον τοὺς ἀρχαιοπρεπεῖς μας χοροὺς ἀναστημένους ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση στοὺς Κερκυραίους, ἀλλὰ ἀμέσως ἐσύστησαν ἐδῶ ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο, πρᾶμμα ποῦ ἡ μακρόχρονη Βενετικὴ πολιτεία ρητῶς ἀπαγόρευε, ἀνοιξαν σὲ ἐξοχὴ καὶ σὲ χώρα σχολεῖα — γιατί ἡ νεοδημιουργημένη ἐλευθερία δὲν ἐφοβότανε τὴ λαϊκὴ μόρφωση — καὶ ἐσύστησαν τὸ πρῶτο σωματεῖο λογίων, τὴν Ἴονιον Ἀκαδημία, ὅπου ἐπῆραν μέρος πολλοὶ ἐπιστήμονες καὶ λόγιοι Κερκυραῖοι καὶ ξένοι. Καὶ τέτοια ἦταν ἡ δύναμη τῆς φιλελεύτερης αἰῶρας τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ποῦ τρεῖς χρόνους κατόπι, ὅταν οἱ Γάλλοι ἀφῆκαν ἐριστικὰ τὰ νησιά μας, ὁ γέροντας Πρόεδρος τῆς Ἐπτανήσου Πολιτείας, ὁ Σπυρίδων Γεώργιος Θεοτόκης, ἀντιπροσωπεύοντας τὴν ξυπνημένη ἐθνικὴ συνειδηση καὶ γιορτάζοντας τὴ σύσταση τοῦ Ἑλληνικοῦ τοῦ Κράτους, ἐκήρυχνε πῶς τὰ νησιά μας εἶχανε κιόλας ἀποχτήσει «γλώσσα ἑλληνικὴ, πατρίδα ἑλληνικὴ καὶ ἑλληνικὴ ἐλευθερία».

Στὴν ἄλλην Ἑλλάδα ὡς τόσο ἀρχίζουν τὰ τραγούδια τοὺς ὁ Χριστόπουλος καὶ ὁ γιατρὸς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ Βηλαράς, ὁ φωτεινότερος νοῦς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Εἶχε ἀναφανεῖ ἄξαφνα μέσα στὶς ἐριδες τῶν σοφολογιατῶν δασκάλων τοῦ Ἔθνους, ποῦ ἐσυζητοῦσαν ἂν τὸ Γένος τὸ διψασμένο ἀπὸ τότες γιὰ πολιτικὴ ἀνεξαρτησία θὰ ἔπρεπε νὰ μεταχειρίζεται τὴ γλώσσα τοῦ Ξενοφῶντα ἢ τοῦ Πλάτωνα, εἶχε ἀναφανεῖ, λέω, τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Ὁ Κοραῖς εἶχε ἰδεῖ ἑστέρα πῶς ἀβάσιμος εἶτανε ὁ πόθος τῆς νεκρανάστασης τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας, ποῦ οἱ διάφοροι φιλέλληνες καὶ λόγιοι ξένοι τῆς ἐποχῆς ἐφαίνονταν νὰ τὴν προσμένουν καὶ νὰ τὴν ἐλπίζουν, καὶ ἠθέλησε, καθαρίζοντας, ὡς ἔλεγε, τὴν διμυλούμενη γλώσσα ἀπὸ τοὺς χτυπητοὺς νεωτερισμοὺς τῆς, μὴν ἐπιτρέποντας κιόλας ἀνυπόφερτους ἀρχαϊσμοὺς νὰ σχηματίσει ἓνα γλωσσικὸ ἰδίωμα, ποῦ τουλάχιστο οἱ μέτρια μορφωμένοι Ἕλληνες νὰ εἰμποροῦσαν ἀκοπα νὰ τὸ νοιώσουν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Βηλαράς καὶ ὁ Χριστόπουλος ἀμέσως ἐκατάλαβαν πῶς ἓνα τέτοιο πλαστὸ ὄργανο εἶτανε ἀχρηστο γιὰ τὴν ποίηση, γιατί ἡ δημιουργικὴ ἐργασία τοῦ ποιητῆ ἀπαιτεῖ τὴν ἀγνὴ πηγὴ τῆς μητρικῆς γλώσσας, ὅταν θέλει νὰ μεγαλοφωνήσῃ αἰσθήματα ἐνθουσιασμοῦ, χαρᾶς ἢ πόνου. Κ' ἔτσι κ' οἱ δύο τοὺς ἔγραψαν τοὺς στίχους τοὺς σὲ ἀγνὴ δημοτικὴ γλώσσα, κ' ὁ Βηλαράς μάλιστα ἔχθεσε τὲς ἰδέες του σὲ διάφορα συγγράμματα του, καί, ἀληθινὸς ριζοσπάστης, ἠθέλησε καὶ νὰ μεταρρυθμίσει καὶ ν' ἀπλουτέψει ὡς τὸ ἕστερο ὅριο τὴν ἑλληνικὴ ὀρθογραφία. Τὰ βιβλία του πρωτοτυπώθηκαν ὅλα στὴν Κέρκυρα, καὶ τὰ χειρόγραφα του βρῖσκονται ἀκόμα ἐδῶ στὸ ἀρχεῖο τοῦ Πετρινδεῖου κληροδοτήματος.

Ἡ νέα αὕτὴ φάση τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος δὲν ἦταν παρὰ φιλελεύτερο κίνημα μέσα στὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Μὲ τὸ σύστημα τῶν δασκάλων τοῦ Γένους ἡ παιδεία ἔπρεπε νὰ μείνῃ περιορισμένη μέσα σὲ μιὰ μορφωμένη ἀριστοκρατία, καὶ ὁ λαὸς ἔμενε ξένος σὲ κάθε ποιητικὴ δημιουργία. Ἐτσι οἱ δύο ποιητές, Μακεδονίτης ὁ ἓνας καὶ Ἡπειρώτης ὁ ἄλλος, εἶναι, ἄς ποῦμε, οἱ θεμελιωτὲς τῆς νέας μας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας.

Ἀλλά, καθὼς εἶπε ὁ Ἰάκωβος Πολυλάς, ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Θεόκριτου ἡ ἑλληνικὴ λύρα δὲν εἶχε κρούσει τόσο ἀρμονικὰς χορδὰς ὅσο ὅταν τὴν ἐκκληρονόμησε ἓνα τέκνο τῆς Ζάκυνθος, ὁ Διονύσιος Σολωμός. Ὁ Σολωμός γεννήθηκε ἀπὸ ἀριστοκρατικὴ οἰκογένεια τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1798. Τὰ πρῶτα μαθήματα τ' ἄκουσε ἀπὸ τὸν ἱερέα Νικόλαο Κασσιμάτη, ἀριστο παιδαγωγὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ ἀργότερα ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο Μαρτελιό καὶ Ἀναστάσιο Καραβία. Ἀλλὰ ὁ κυριώτερος δάσκαλος ποῦ ἔρριξε μέσα στὰ στήθη του τὸ σπόρο τῆς ἀγάπης γιὰ τὴ λευτεριά καὶ τὸ μῖσος γιὰ τὸν τύραννο στάθηκε ὁ Ἀββᾶς Σάντος Ρώσσης, πρόσφυγας τότες ἀπὸ τὴν Κρεμόνα στὴ Ζάκυνθο. Ἐννιά χρόνων ὁ Σολωμός, δηλ. στὰ 1807, στάλθηκε μαζί μὲ τὸν ἀδελφὸ του Δημήτριον ἀπὸ τὸν κηδεμόνα του Νικόλαο Μεσσαλά στὴν Ἰταλία, συντροφεμένος κι' ἀπὸ τὸ δάσκαλό του Ρώσση, ποῦ τὸν τοποθέτησε στὴ Βενετία, στὸ λύκειο τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας. Ἐκεῖ ὅμως ἡ φιλελεύθερη ψυχὴ του δὲ μπορούσε νὰ ὑπομείνει τοῦ σχολείου τὴν αὐστηρὴν πειθαρχία, καὶ πῆγε στὴν Κρεμόνα, ὅπου ἄκουσε μαθήματα ἀπὸ τὸν Ρώσση, τὸν Ἰωάννη Πίνη καὶ τὸν Κοσμᾶ Σκότη, κ' ἡ εὐγνωμοσύνη του γιὰ τοὺς δασκάλους του ἐκείνους στάθηκε πάντα ζωηρὴ στὴν καρδιά του. Στὴν Κρεμόνα ἔγραψε «L'ode per messa novella» καὶ συνέττα, ποῦ ὁ καθηγητὴς του Πίνης, ὅταν τὰ διάβαζε, τοῦπε: «Ἑλληνόπουλο, θὰ κάμεις νὰ λησμονηθεῖ ὁ δικός μας ὁ Monti.»

Τὸ 1815 ἐπῆγε στὴν Παβία καὶ γράφτηκε στὸ ἐκεῖ Πανεπιστήμιο, γιὰ νὰ πάρει τὸ δίπλωμά του στὲς Νομικὰς σπουδὰς, καὶ στὸ διάστημα ἐκεῖνο μελετοῦσε τοὺς κλασικοὺς τῆς Ἰταλίας κ' ἔγραφε στίχους λατινικὰ καὶ ἰταλικά. Στὴν Ἰταλία ὁ Σολωμός γνωρίστηκε καὶ ἐσύχναζε μὲ τὸν Monti, τὸν Torti, τὸν Mondani, τὸν Giordani καὶ ἄλλους ποιητὲς καὶ τεχνίτες, ποῦ ἡ συντροφιά τους φάνηκε πολὺ ὠφέλιμη στὴ νεανικὴ καὶ γιομάτῃ μεγαλειῷ ἐκείνῃ ψυχῇ καὶ στὸν ποιητικὸ του νοῦ, ποῦ μορφώθηκε ἔτσι καλαισθητικὰ καὶ μὲ τὴν ἀναγκαίαν προπαίδεια γιὰ τὸ μεγάλο πέταγμα στὸ δύσκολο τῆς τέχνης δρόμο. Τὸ 1818 ξαναγύρισε στὴν Ἑλλάδα μὲ τὸ δίπλωμά του στὰ νομικά ποῦ ποτὲ δὲν τὸ μεταχειρίστηκε καὶ μὲ τὴν ἀγάπῃ του γιὰ τὴν Ἰταλία, ποῦ δὲν ἄφηκε ποτὲ νὰ περάσει ἡ περίστασις χωρὶς νὰ τὴ δείξει ὀλοφάνερα. Δείγμα αὐτῆς του τῆς ἀγάπης καὶ εὐγνωμοσύνης εἶναι τὸ ποίημά του «La Navicella Greca» ποῦ σὲ μιά του στροφὴ γράφοντας γιὰ τὴν Ἰταλία λέει: «Ove barbaro giunsi e più nol sono». Τὸ 1822 ὁ Σπύρος Τρικούπης εἶχε πᾶει στὴ Ζάκυνθο καὶ κεῖ, καθὼς λέει ὁ Πολυλάς, εἶχε γνωρίσει μὲ τὸ Σολωμό. Ὁ ποιητὴς τοῦ ἀπήγγειλε τὸ ποίημά του «Per prima messa», καὶ ὁ Τρικούπης τοῦ παρατήρησε πῶς ὁ προσορισμός του δὲν ἦταν νὰ κόψει δάφνες ἀπὸ τὸν ἰταλικὸ Παρνασσό, ἀλλὰ νὰ γίνῃ στὴν Ἑλλάδα ὁ θεμελιωτὴς τῆς καινούργιας φιλολογίας. Καὶ τὰ λόγια τούτα ἦταν σὰν τὸ κάλεσμα τῆς Μάννας Πατρίδας πρὸς τὸ καλῆτερο ἀπὸ τὰ τέκνα της. Κι' ἀρχίζει τότες τὴ μελέτῃ τῆς μητρικῆς του γλώσσας. Ἡ ἀρχαία δὲ μπορεῖ νὰ τὸν τραβήξῃ, διαβάξῃ τὸ Χριστόπουλο καὶ τὸν Βηλαρά, καὶ ὁ φωτεινὸς του νοῦς βλέπει πῶς μονάχα μὲ τὴ γλῶσσα του λαοῦ θὰ ἦτανε δυνατό νὰ μεταδοθεῖ βωνετανὰ ἡ φλόγα τῆς ψυχῆς του, ποῦ τόσα πολῦτιμα πετράδια κλειοῦσε μέσα της.

Ὡστόσο, ἔπειτα ἀπὸ ἀκατάστατα πολιτικὰ χρόνια αἱματοβαμμένα στὴν Εὐρώπῃ ὅλη καὶ ἀφοῦ πέρασαν ἀπὸ τὰ νησιά μας Ροῦσσοι, Τοῦρκοι καὶ Γάλλοι αὐτοκρατορικοί, ἐγκαταστάθηκε ὀριστικὰ ἡ Ἀγγλικὴ Προστασία. Τὸ ἑλληνικὸ φρόνημα τοῦ λαοῦ μας οὔτε τότες δὲν εἶχε σβῦσει, καὶ σὲ κάθε ἀφορμὴ τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποῦ ὁ κόσμος εἰμπόρεσε νὰ διατυπώσῃ τοὺς πόθους του, ἐδιαλαλοῦσε τὴν ἐθνικότητά του καὶ τὴν ἐπιθυμίαν του νάχῃ τὴν ἴδια τύχῃ μὲ τοὺς ἄλλους ἀδελφούς του. Ὁ Λόρδος Γκόλφορντ, ἐραστὴς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας, φιλέλληνας τοῦ παλαιοῦ ρυθμοῦ, ἀνοιξε δῶ τὴν Ἰόνιον Ἀκαδημία μὲ τὸ σκοπὸ νὰ συντελέσῃ καὶ κείνος στὴ νεκρανάστασι τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος,

κι' ἂν οἱ προσπάθειές του αὐτὲς ἔμειναν μάταιο ὄνειρο—ὅπως καὶ ἦταν φυσικὸ—τουλάχιστο τὸ ἴδρυμα ποῦ εἶχε συστήσει ἐστάθηκε στοὺς κατοπινούς χρόνους φυτώριο ἑλληνικῆς νεολαίας καὶ πηγὴ φωτισμοῦ στὴν Ἀνατολή. Στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία διδασκόντανε ἡ Νομικὴ καὶ ἡ Ἱατρικὴ, καὶ διδάσκαλοι τοῦ Γένους, καθὼς ὁ Φιλητᾶς, ὁ Ἀσώπιος, ὁ Ψαλίδας ἐδίδαξαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα.

Καὶ σύγχρονα τότες στὴν Ἑλλάδα ὁ σπόρος ποῦ στὴν ἑλληνικὴ γῇ εἶχε ρίξει ὁ Ρήγας ὁ Φερραῖος ἦτανε ἕτοιμος νὰ δώσει τώρα τοὺς λαμπροὺς του καρπούς. Στὸ κράξιμο τοῦ δεσπότη Γερμανοῦ ἀποκρίνονται οἱ τουφεκιές τοῦ Ἀρματωλοῦ καὶ Κλέφτη, καὶ ὁ λαὸς ὅλος ἐσηκώνονταν νὰ τινάξει τὴν τούρκικη σκλαβιά, καὶ κείνη τὴν ἐποχὴ ἴσα-ἴσα καὶ σὰν ἀπὸ μέσα ἀπὸ κάθε γωνιά ἑλληνικῆς γῆς ἀκούονταν νὰ μυλεῖ στὴν ψυχὴ τοῦ νέου κόσμου κάποια ἀρχαία ἑλληνικὴ θεότητα. Ἔτσι ἐφάντασθηκε κι' ὁ ποιητὴς ποῦ στὴν ἑλληνικὴ μοναξιά θ' ἀκούσει τὴ φωνὴ τοῦ Ὀμήρου ποῦ μὲ τὴν παρουσία του διὰ μιᾶς ἐμψυχώνει τὴν ἀναίσθητη φύση :

Κάθε ρεῖθορο ἐρωτευμένο,
Κάθε αἶρα καθαρὴ,
Κάθε δέντρο ἐμψυχωμένο
Μὲ τὸ γλῆφισμα μυλεῖ.

Κι' ὅπου πλέον μοναχιασμένοι
Εἶναι οἱ βράχοι σιγαλοί,
«Μῆνιν ἄειδες» θὲ ν' ἀκούσης
Νὰ σοῦ ψάλλῃ μία φωνή.

Ἡ Ζάκυνθο γίνεται τὸ κέντρο, ὅπου συναντιοῦνται οἱ ἐπιφανέστεροι Ἕλληνες, καὶ μαζὺ μὲ τοὺς Φίλικους ὀρκίζεται κι' ὁ Σολωμὸς στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τὴν ξαναγέννηση τῆς φυλῆς του. Κι' ἀρχίζει τότες μὲ τὴ λύρα του καὶ μὲ χρήματα νὰ βοηθᾷ τὸ κίνημα τοῦ 21.

Κ' ἔπειτα τὸ 1823 ἄκουε τὸν ἀντίλαλο τοῦ τρομεροῦ ἀγῶνα ποῦ ἐμάνιζε μέσα στὸ Μεσολόγγι, ὅπου οἱ λίγοι ἐπολεμοῦσαν μὲ τοὺς πολλούς, μὲ τὴν πείνα καὶ μὲ τὴ δίψα, καὶ τὴ βαθεῖαν ἐντύπωση ποῦ ἔκανε στὴν ψυχὴ του ὁ ἥρωϊσμός κι' ἡ αὐταπάρνηση μᾶς τὴν ἀφῆκε σὲ μιὰ ἐπιγραφικὴ σελίδα ποῦ μᾶς συνταράζει ἀκόμα καὶ σήμερα. Καὶ μέσα στὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα θέλει νὰ ἰδεῖ τὴν αἰώνια ιδέα τῆς ἐλευθερίας, καὶ εἶναι αὐτὴ ποῦ τοῦ ἐμπνέει τὸν μεγαλόφωνον ὕμνο. Ὁραματίζεται τὴ σοβαρὴ καὶ φοβερὴ ὕψη τῆς παρθένας Ἑλευτεριάς ποῦ ξαναδημιουργεῖται μέσα ἀπὸ τὰ σεβάσματα κόκκαλα τῶν παλαιῶν προγόνων καὶ ποῦ ζωντανεῖται μὲ τὴ φωνὴ τοῦ Ρήγα καὶ ἀπὸ χαρὰ σκιρτοῦν στὸ φανέρωμά της τὰ σκλαβωμένα μέρη καὶ τὰ νεοελευθέρωτα, σὰ μέσα σὲ μιὰ λαμπρὴ συναυλία, τοῦ Ἰονίου τὰ νησιά, τοῦ Βάσιγκτων ἡ γῆ, τὸ Ἰσπανὸ λειοντάρι, κι' ἀλαφιάζονται στὸ φανέρωμά της τὸ θεοῖο τῆς Ἀγγλίας καὶ ὁ δικέφαλος αἰτὸς τῶν Ἀψβούργων. Κ' ἐξακολουθεῖ ἐκείνη τὸ νικηφόρο της βᾶδισμα, ἀδιάφορη γιὰ τὶς βρυσιές ποῦ γροικᾷ, καὶ τὴ φαντάζεται ὁ ποιητὴς :

Σὰν τὸν βράχον, ὁποῦ ἀφίνει
Κάθε ἀκάθαρτο νερὸ
Εἰς τὰ πόδια του νὰ χύνῃ
Εὐκολόσφυστον ἀφρό,

Ὅπου ἀφίνει ἀνεμοζάλη,
Καὶ χαλάζι, καὶ βροχὴ,
Νὰ τοῦ δέρνουν τὴν μεγάλη,
Τὴν αἰώνιαν κορυφὴ

Δὲν τὴ δειλιάζουν ἡ φρίκη τῆς μάχης, ἡ ἐρημιά, ὁ θάνατος, καὶ ὁ ποιητὴς ἀναφέρει ἐπεισόδια τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνα σὰν τὴν ἄλωση τῆς ἀθλίας Τριπολιτσᾶς.

Λίγα μάτια, λίγα στόματα
Θά σᾶς μείνουνε ανοιχτά,
Γιὰ νὰ κλαύσετε τὰ σώματα.
Ποῦ θὲ ναῦρη ἢ συμφορά.

Καταιβαίνουνε, καὶ ἀνάφτει
Τοῦ πολέμου ἀναλαμπή·
Τὸ τουφέκι ἀνάβει, ἀστράφτει,
Λάμπει, κόφτει τὸ σπαθί.

Καὶ παρακάτου :

Ἀκούει κούφια τὰ τουφέκια,
Ἀκούει σμιζιμο σπαθιδῶν,
Ἀκούει ξύλα, ἀκούει πελέκια,
Ἀκούει τρίζιμο δοντιῶν.

καὶ μ' ἐνθουσιασμὸ τὴν περιγράφει στὶς ἀκόλουθες στροφές, ὅπου οἱ νικημένοι μάρτυρες φαίνονται ἐκεῖνοι νικητές.

Καὶ βλέπει κατόπι τῇ Λευτεριά στοὺς κάμπους τῆς Κορίνθου νὰ ὀδηγᾷ ἐπὶ τὴν σφαγὴ τοὺς τῶν Ἑλλήνων τὰ παλληκάρια, καὶ τὰ παραβάλλει τότες μὲ τοὺς ἀθάνατους στρατιῶτες τοῦ Λεωνίδα.

ὦ τρακόσιοι! σηκωθῆτε
Καὶ ξανάλθετε ἔς ἐμᾶς·
Τὰ παιδιά σας θέλ' ἰδῆτε
Πόσο μοιάζουνε μὲ σᾶς.

Καὶ σὰ ν' ἀποκρένεται σὲ μιὰ στροφή τοῦ Byron ποῦ παρουσιάζει ἕναν Ἑλληνα ποιητὴ παραπονεμένον καὶ ἀπελπισμένον γιὰ τὴ σκλαβιὰ τῆς πατρίδας του, ἐνῶ οἱ γυναῖκες χορεύουν κάτω ἀπὸ τὸν ἴσκιον — οἱ γυναῖκες ποῦ θὰ γεννήσουν σκλάβους, ὁ ποιητὴς μας ρίχνει τὸ βλέμμα προφητικὰ στοὺς καιροὺς ποῦ θὰ ῥθουν καὶ ὑμνεῖ τὰς Ἑλληνίδες γυναῖκες μὲ στίχους σὰν τούτους :

Στὴν σκιά ξεροπιασμέναις,
Στὴν σκιά βλέπω καὶ ἐγὼ
Κρηνόδακτυλαις παρθέναις,
Ὅπου κάνουνε χορὸν.

Στὸ χορὸ γλυκογυρίζουν
Ὁραῖα μάτια ἐρωτικά,
Καὶ εἰς τὴν αὔρα κυματίζουν
Μαῦρα, δολόχρυσά μαλλιά.

Ἡ ψυχὴ μου ἀναγαλλιάζει,
Πῶς ὁ κόρφος καθεμιᾶς
Γλυκοβύζαστο ἐτοιμάζει
Γάλα ἀνδρείας, καὶ ἐλευθερίας.

Μὲς τὰ χόρτα τὰ λουλούδια
Τὸ ποτῆρι δὲν βαστῶ
Φιλελεύθερα τραγοῦδια
Σὰν τὸν Πίνδαρον ἐκφωνῶ.

Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
Τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά,
Καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη,
Χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά.

Τὸν ὕμνον στὴν Ἐλευθερίαν ἔγραψεν ὁ Σολωμὸς στὰ 1823 καὶ κατόπι τὸν ἐμελούργησε ὁ φίλος τοῦ ποιητῆ, ὁ Κερκυραῖος μουσουργὸς Νικόλαος Μάντζαρρος.

Τὸ 1824 ἔγραψε τὸν Ὕμνο στὸ θάνατο τοῦ Byron δείχνοντας ἔτσι τὸ θαυμασμό του καὶ στὸν ποιητὴ καὶ στὸν ἥρωα. Τὸ 1825 ἡ καταστροφή τῶν Ψαρῶν δὲν τὸν ἀφίνει ἀσυγκίνητο καὶ τὸ μεγάλο ἱστορικὸ γεγονὸς τοῦ ἐμπνέει τὸ θαυμαστὸ ἐπίγραμμα «Στὴν καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν». Ἦταν ἡ ἐποχὴ ποῦ ἀπ' ἄκρῃ σὲ ἄκρῃ στὴν Εὐρώπῃ ἐθάμπωνε ἡ ρωμαντικὴ ποίησις. Ὁ Byron, ὁ Shelley, ὁ Pouchkine, ὁ Chateaubriand καὶ λοιποὶ ἐσυγκινοῦσαν τὸν κόσμον, καὶ ὁ Σολωμός μας τέτοια εἶχε ἐποδείγματα μπρὸς του ὅταν ἄρχισε νὰ γράφει τὸ ἡρωϊκὸ του ποίημα ὁ Λάμπρος, ποῦ κατὰ δυστυχίαν μόνο ἀποσπάσματα σώζονται. Τὰ ὀκτάστιχα τοῦ Λάμπρου εἶναι ἴσως οἱ ωραιότεροι στίχοι ποῦ ἐγρέφτηκαν σὲ νεοελληνικὴ γλῶσσα, ἐνῶ τὸ τρικατάληχτο αὐτὸ μέτρο εἶναι τόσο δύσκολο. Ὁ ποιητὴς θέλει νὰ παραστήσῃ τὸ Λάμπρο ἕναν μεγαλόψυχον ἥρωα, ἀλλὰ καὶ κατατρεγμένον ἀπὸ τὸν ἴδιον τοῦ τὸ χαρακτήρα καὶ τὴ μοῖρα. Ἡ ἀδυναμία τοῦ χαρακτήρα του τὸν παρασέρνει σὲ παρόνομες ἀγάπες, καὶ μὲ ἀλαφρὰ συνείδηση μπορεῖ αὐτὸς νὰ δημιουργήσῃ τὴ δυστυχίαν τῆς κόρης ποῦ τὸν ἀγάπησε καὶ τὸν ἐμπιστεύτηκε. Αὐτὴ εἶνε ἡ Μαρία, τὸ θῦμα του. Ὁ ποιητὴς μᾶς τὴν παρουσιάζει στὰ διάφορα ἀποσπάσματα λυπημένη πάντα νὰ βλέπει σπαραχτικὰ ὄνειρα ἢ μὲ πόθο νὰ προσμένει τὸ στεφάνι ποῦ θ' ἀποκατάσταине τὴν τιμὴ της, καὶ ὀλοένα ὁ Λάμπρος, ποῦ ἀκολουθοῦσε τὴν ἀπειθάρχητη ζωὴ του, ζητοῦσε τὴν ἡδονὴ ὅπου καὶ ἂν τὴν εὑρίσκει. Καὶ νὰ ποῦ ἡ μοῖρα τοῦ ἐφύλαγε τὴ σκληρότερη τιμωρία ρίχνοντάς του στὴν ἀγκαλιὰ τὴν ἴδια του τὴ θυγατέρα, μὴ κόρη τῆς Μαρίας, καὶ ποῦ τὴν ἀναγνωρίζει ἀπὸ ἕνα σταυρὸ ποῦ τῇ εἶχε κάμει στὴν ἀπαλὰμῃ, πρὶν τὴν ἀρπάξῃ, μόλις γεννημένη, ἀπὸ τὴ μητρικὴ ἀγκαλιὰ.

Μέσα ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ὀνειροῦ τῆς Μαρίας, σὰν ἕνα δείγμα τῆς σφιχτοδεμένης ποιητικῆς τέχνης τοῦ Σολωμοῦ, παίρνουμε τὰς δυὸ τελικὰς στροφάς.

Καὶ τὰ κύματα πότε μᾶς πηδίζουν,
Ποῦ στὰ νέφη σου φαίνεται πῶς νᾶσαι,
Καὶ πότε τόσο ἀνέλπιστα βυθίζουν,
Ποῦ μὴν ἀνοίξῃ ἡ κόλασι φοβάσαι
Οἱ κουτηλάταις κατὰ μὲ γυρίζουν,
Βλασφημοῦν, καὶ μοῦ λένε· Ἀνάθεμά σε.
Ἡ θάλασσα ἀποπάνου μας πηδάει,
Καὶ τὸ καράβι σύψυχο βουλιάει.

Μὲ χέρια καὶ μὲ πόδια ἐνῶ 'ς ἐκεῖνη
Τὴν τρικυμίαν, ποῦ μ' ἀνοίξε τὸ μνήμα,
Τινάζομαι μὲ βία, καὶ δὲ μ' ἀφίνει
Νὰ βγάλω τὸ κεφάλι ἀπὸ τὸ κύμα,
Βρίσκομαι ἡ ἔρμη ἀνάποδα στὴν κλίνη,
Ποῦ ἄλλαις φοραῖς τὴ ζέστανε τὸ κρεῖμα,
Καὶ πικρότατα κλαῖω πῶς εἶναι δίχως
Τὸ στεφάνι, ποῦ μῶταξες, ὁ τοῖχος.

Στ' ὅλο ποίημα ὁ ποιητὴς ἤθελε νὰ συμπλέξῃ δυὸ παλαιότερά του τραγούδια, τὰ περίφημα «Δύο ἀδέρφια» καὶ τὸ «Κοιμητῆρι ἢ τὴν Τρελλὴ μάννα», ποῦ ἡ Μαρία ἔπρεπε νὰ τραγουδεῖ τὴν πένθιμην μελωδίαν τους ἀπὸ τὸ παραθύρι ἀγναντεύοντας τὴ θάλασσα. Ἔτσι ἄρχιζε ἡ δυστυχισμένη :

Τώρα ποῦ ἡ ξάστερη
Νύχτα μονάχους
Μᾶς ἦρε ἀπάντεχα,
Καὶ ἐκεῖ στοὺς βράχους
Σχίζεται ἡ θάλασσα
Σιγαλινά·

Τώρα ποῦ ἀνοίγεται
Κάθε καρδιά

Στὴ λύπη, ἀκούσετε
Μίαν ἱστορίαν,
Ποῦ τὴν αἰσθάνονται
Τὰ σωθικά.

Οἱ δυστυχισμένοι, σημειώνει συγκινητικά ὁ ποιητής, συνειθοῦν νὰ τραγουδοῦν ἄσματα ἀνάλογα μὲ τὴν καταστασὴ τους.

Καὶ μέσα σὲ ὅλη κείνη τὴ λύπη πλημμυρίζει χαρὰ τὸ τραγοῦδι μὲ τὴν περιγραφὴ τῆς ἡμέρας τῆς Λαμπρῆς μὲ τὸν καθαρῶτατον ἥλιο καὶ τὸ δροσάτο τῆς αὐγῆς ὕστερο ἀστὲρι καὶ τὸ γλυκὸ στό πρόσωπο τὸ ἀγέρι

Ποῦ λὲς καὶ λέει μὲς τῆς καρδιᾶς τὰ φύλλα :
Γλυκεῖα ἡ ζωὴ κι' ὁ θάνατος μαυρίλα.

Μὰ ξαναπαίρνει πάλι τὸν βαρὺν ἥχο μαύρης μελαγχολίας στὴ Δέηση τῆς Μαρίας καὶ στὸ ὄραμα τοῦ Λάμπρου.

«Κόλασι ; τὴν πιστεύω· εἶναι τὴ· αὐξάνει,
» Κι' ὅλη φλογοβολάει στὰ σωθικά μου.
» Ἀπόψε Κᾶποιος, ποῦ ὅ,τι θέλει κάνει,
» Μῶστεϊλε ἀπὸ τὸ μνῆμα τὰ παιδιὰ μου.
» Χωρὶς νὰ τὴ γνωρίζω ἐχθὲς μοῦ βάνει
» Τὴ θυγατέρα αἰσχρὰ στὴν ἀγκαλιά μου.
» Δὲ λείπει τώρα πάρεξ νὰ χαλάσῃ
» Τὸν ἑαυτό του, γιατί μ' ἔχει πλάσει».

Τὸ τέλος ἀπὸ τὸ ὅλο ποίημα ἔπρεπε νᾶναι σωστὴ Σαιξπηρικὴ τραγωδία. Κανένα ἀπὸ τὰ πρόσωπα δὲ θᾶπρεπε νὰ μείνῃ στὴ ζωὴ, γιατί, λέει ὁ ποιητής :

Καὶ δὲν ἔμεινε μῆτε ἓνα κλωνάρι,
Φιλέρημο πουλάκι νὰ καθίσῃ,
Τὸ βράδυ, τὴν αὐγὴ, νὰ κελαϊδήσῃ.

Κατὰ δυστυχίαν καὶ τὸ ἔργο τοῦτο, ὅπως καὶ ὅλα τ' ἄλλα μεγάλα ποιήματα ποῦ καταπιόσθηκε ὁ Σολωμός, ἔμεινε σὰ μιὰ συλλογὴ ἀπὸ ἀποσπάσματα καί, ὅπως συχνὰ εἰπώθηκε, τὸ ὅλο τοῦ ἔργο μοιάζει σὰν ἔκδοσις ἀπὸ τὰ σωζόμενα κάποιου μεγάλου ποιητῆ τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ Ἀρχέλοχου ἢ τῆς Σαμφῶς, ποῦ τὰ ἔργα τους μᾶς εἶναι γνωστὰ μόνο ἀπὸ στίχους ἐδῶ κ' ἐκεῖ γλυτωμένους τυχαῖα ἀνάμεσα σὲ ἄλλα συγγράμματα. Μὰ καὶ μὲ ποιήματα λυρικά τέλεια ἐπλούτισε ὁ Σολωμός τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν γλῶσσάν μας. Πασίγνωστο εἶναι ἡ Φαρμακομένη (1826), μελοποιημένη κι' αὕτῃ ἀπὸ τὸν Μάντζαρο, ὅπου ὁ ποιητὴς ἀγαναχτισμένος ἐναντίον τῆς καταλαλιᾶς τοῦ κόσμου πλέκει σεμνὸ καὶ τρυφερὸν ἐπιτάφιο στὴν ἄτυχον παρθέναν Μαριέτταν Παπαγεωργακοπούλου καὶ τὴν παρουσιάζει τὴν ἡμέραν τῆς Δευτέρας Παρουσίας νὰ μιλεῖ μὲ μεγαλόπρεπὴ τόλμην στὸ Δημιουργό της καὶ νὰ τοῦ λέει μὲ παράπονον :

«Κύττα μέσα στὰ σπλάχνα μου, Πλάστη !
» Τὰ φαρμάκωσα, ἀλήθεια, ἡ πικρή,
» Καὶ μοῦ ἔβγηκε ὀχ τὸ νοῦ μου, Πατέρα,
» Ποῦ πλασμένα μοῦ τάχες ἔσ'·

» Ὅμως κύττα στὰ σπλάχνα μου μέσα,
» Ποῦ τὸ κρῖμα τους κλαῖνε, καὶ πῆς,
» Πῆς τοῦ κόσμου, ποῦ φώναξε τόσα,
» Ἐδῶ μέσ' ἂν ἦν ἄλλαις πληγαῖς.»

Τέτοια, ὁμπρὸς εἰς τὸν Πλάστη κινῶντας
τὰ λευκά της τὰ χέρια, θὰ πῇ.
Σώπα, κόσμε ! κοιμᾶται 'ς τὸ μνῆμα,
Καὶ κοιμᾶται παρθέναν σεμνή.

Καὶ τόση ἐστάθηκε ἡ δύναμις τοῦ στίχου, ποῦ ἀπὸ τότες γιὰ χρόνια οἱ Ζακυθῖνοι νέοι ἐπῆγαιναν κάθε χρόνον, καὶ στόλιζαν μὲ λουλούδια τὸν τάφο τῆς συκοφαντημένης νέας. Σ' ἓνα ἄλλο του ποίημα «Εἰς Μοναχὴν» ὁ ποιητὴς θέλει νὰ μᾶς κάμει νὰ ἀκούσουμε σὰν ἄλλος Dante τὰς συναυλίας τοῦ παραδείσου· ἀγγέλοι ἀπὸ δῶ κι' ἀπὸ κεῖ δοξολογοῦν τὴν ἀδελφὴν τους, ποῦ ντύνεται τὸ ἀγγελικό τὸ σκῆμα, καὶ τῆς παρουσιάζουν τὰ κάλλη ἐνδὸς ἄλλου ἀφανέρωτου κόσμου. Ἄλλα του πάλι ποιήματα, ὅπως ὁ Θάνατος τῆς ὀρφανῆς, ὁ Θάνατος τοῦ βοσκοῦ, Εὐρυκόμη, Ξανθοῦλα, Τ' ὄνειρο, ἡ Ἀγνώριστη, ἡ Ψυχοῦλα, τὸ Κάκιωμα, χαίρονται ἀκόμη καὶ σήμερα τόση λαϊκότητα ποῦ συχνὰ ἀκούονται καὶ στοὺς δρόμους ἀκόμα. Ἄλλὰ καὶ μεταφράσματά του ἀξιόλογα χάρισε στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὅπως εἶναι τοῦ Petrarca «Νερὰ καθαροφλοίσβιστα, κλυκύτατα καὶ κρύα», τὴν Ἄνοιξι καὶ τὸ Καλοκαίρι τοῦ Metastasio καὶ τὸ τραγοῦδι τῆς Δεσδεμόνας τοῦ Shakespeare.

Τὲς ιδέες του τὰς γλωσσικὰς τὰς βλέπουμε στὸ διάλογό του τοῦ Ποιητῆ, τοῦ φίλου καὶ τοῦ Σοφολογιώτατου ποῦ, γραμμένος δημοτικὰ τὸ 1824, μᾶς δείχνει πόσο βαθειὰ ὁ Σολωμὸς εἶχε νοιώσει τὴ μεγάλη γλωσσικὴ ἀλήθεια, ποῦ στηρίζεται μονάχα στοῦ λαοῦ τὸ στόμα.

Ἀποσιωποῦμε μερικά του ἄλλα ποιήματα γιὰτὶ θέλουμε νὰ ρίξουμε τώρα τὸ βλέμμα στὰ ἀριστουργηματικά του ἀποσπάσματα τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων». Ἡ πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου, ποῦ τὸν εἶδαμε νὰ τὴν περιγράφει μὲ κείμενα τὰ λαξευτὰ λόγια, ὅταν ἄκουε τοὺς ἀντίλαλους τῶν κανονιῶν ἀπὸ τῆς Ζάκυνθο, ποῦ τὴν ἔψαλε μέσα στὸ Ὕμνο τῆς Ἐλευθερίας καὶ ποῦ ξαναρχεται στὸν Ὕμνο πρὸς τὸν Byron, εἶναι, φαίνεται, ἀπὸ τὰ σύγχρονά του γεγονότα ἐκεῖνο ποῦ περσό-τερο τὸν ἐσυγκίνησε. Ἦτανε ἀκόμα στὴ Ζάκυνθο, ὅταν τοῦ κατέβηκε ἡ ιδέα νὰ συνθέσει ἓνα μεγάλο ἡρωϊκὸ καὶ ἠθικὸ ποίημα, καὶ τὸ ποίημα ἔπρεπε νάναι — καθὼς ὁ ἴδιος ἔλεγε — ἓνας αὐτοῦπαρχτος κόσμος μαθηματικὰ βαθμολογημένος, πλούσιος καὶ βαθύς. Κατὰ τὸ πρῶτο σχεδιάσμα τ' ὄνομα θάταν τὸ Χρῆος, καὶ ἀπὸ τοῦτο βλέπουμε ποῖα θάπρεπε νάταν ἡ κεντρικὴ του ιδέα. Ἀλλὰ στερονότερα μ' εὐτυχισμένη ἔμπνευσις ἠθέλησε νὰ τὸ ὀνομάσει Ἐλευθεροὶ Πολιορκημέ-νοι, γιὰτὶ ἀληθινὰ μέσα στὴν καρδιὰ τῶν πολιορκημένων, μέσα στὰ μύρια πάθη, στὰς συμφορὰς καὶ στὰς λύπες θὰ γεννιόντανε αὐτούσια καὶ νικητρία ἡ θεὰ τῆς Ἐλευθερίας. Ἡ Θρησκεία, ἡ Πατρίδα, ἡ Πολιτικὴ θὰ ἔδιναν τὰς πολυτιμότερας ἀπὸ τὰς αἰώνιες ιδέες τοὺς συντρόφισσας σ' ἐκείνην. Καὶ μία ἀνώτερη ἀνθρωπότη-τητα, τέτοιαν ὅπως τὴν εἶχαν φανταστῇ οἱ Αἰσχύλοι καὶ οἱ Shakespeare θὰ ἔπρεπε νὰ θριαμβεῦει μέσα ἀπὸ τὸ μαρτύριο τῶν ἡρώων.

Ἀπὸ τὰ τρία σχεδιάσματα τὸ πρῶτο καὶ ὀλιγόστιχο εἶναι γραμμένο σὲ μικρὸ πεντασύλλαβο στίχον, ἄλλα, ἀλλάζοντας ὄνομα στὸ ποίημα, ὁ ποιητὴς ἀποφάσισε νὰ γράφει σὲ δεκαπεντασύλλαβο δίστιχο, τὸ παλαιὸ μέτρο τῶν Κρητικῶν ποιητῶν. Σ' αὐτὸ ἀρχίζει:

Ἀκρα τοῦ τάφου σιωπὴ στὸν κάμπο βασιλεύει
 Λαλεῖ πούλι, παίρνει στυρί, κ' ἡ μάννα τὸ ξηλεύει.
 Τὰ μάτια ἡ πείνα ἐμαύρισε· στὰ μάτια ἡ μάννα μνέει·
 Στέκει ὁ Σουλιώτης ὁ καλὸς παράμερα, καὶ κλαίει·
 «Ἐρμὸ τουφέκι σκοτεινὸ, τί σ' ἔχω γ' ὡς στὸ χέρι;
 Ὅπου σὺ μοῦγινες βαρὺ, κι' ὁ Ἀγαρινὸς τὸ ξέρει.»

Τὸ Μεσολόγγι πολιορκιέται ἀπὸ τὸν Ἱμπραήμ Πασᾶ, καὶ τὰ πάντα λένε στοὺς πολιορκημένους πῶς ἀπελπισμένος εἶναι ὁ ἀγῶνας καὶ πῶς ἡ ἀντίστασις ὅσο θάταν πιδ μακρόχρονη, ἄλλο ἀποτέλεσμα δὲ θάχε παρὰ νὰ ἐρεθίσαι τὸν ἀράθιμο πολιορκητὴ, κ' ἔτσι τόσο πιδ σκληρὴ θάταν ἡ τύχη τῆς πολυτάπτης χώρας. Θάχαναν οἱ πολιορκημένοι ὄχι μόνον τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν περιουσίαν, τὴν ζωὴν, τὰς γυναῖκες τους, τὰ παιδιὰ τους. Κ' ἐδῶ λοιπὸν ἡ φρονημάδα θὰ δορμή-

νευε νὰ παρατήσουν τὴ χώρα καὶ νὰ γυρέσουν τὸ ἔλεος τοῦ Τούρκου, ἀλλὰ ἐμπρὸς στὴν εὐκολὴ τούτῃ λύσῃ φεγγοβολαεὶ ἡ συναίσθησις τοῦ Χρέους, ποῦ κατηγορηματικὰ προστάζει τοὺς δοκιμασμένους, ἀλλὰ ἡρωϊκοὺς ἀνθρώπους νὰ μὴ διαλέξουν τὸν εὐκολώτερο τοῦτο δρόμο, ἀλλὰ νὰ χυθοῦν ὁλόκορμοι στὴν ἡρωϊκὴ καταστροφὴ τους.

Τὸ Μεσολόγγι πολιορκιέται καὶ θὰ πέσει τὴν ἀνοιξή, καὶ μαζὴ μὲ τὴ φρόνιμη σκέψῃ φαίνεται νὰ συνωμοτοῦνε ὅλες οἱ γλυκάδες καὶ τ' ἀρώματα τῆς ἐποχῆς καὶ οἱ τρυφερώτερες καὶ περιπαθέστερες εἰκόνες, γιὰ νὰ τοὺς δειλιάσουν καὶ νὰ τοὺς κάμουν ν' ἀπαρνηθοῦν τὴν ἀπόφασί τους.

Ὁ Ἀπρίλις μὲ τὸν Ἑρῶτα χορεύουν καὶ γελοῦνε,
Κι' ὁσ' ἀνθία βγαίνουν καὶ καρποὶ τόσ' ἄρματα σὲ κλειοῦνε.
Λευκὸ βουνάκι πρόβατα κινούμενο βελάζει,
Καὶ μὲς τὴ θάλασσα βαθὺά ξαναπετιέται πάλι,
Κι' ὁλόλευκο ἐσύσμιξε μὲ τ' οὐρανοῦ τὰ κάλλη.

Καὶ μὲς τῆς λίμνης τὰ νερά, ὅτ' ἔφθασε μ' ἀσποῦδα,
Ἐπαιξε μὲ τὸν ἴσκιο τῆς γαλάζια πεταλοῦδα,
Ποῦ εὐώδιασε τὸν ὕπνο τῆς μέσα στὸν ἄγριο κρῖνο·
Τὸ σκουληκάκι βρίσκεται ἔς ὥρα γλυκεῖα κ' ἐκεῖνο.

Μάγεμα ἡ φύσις κι' ὄνειρο ἔς τὴν ὡμορφίαν καὶ χάρι,
Ἡ μαύρη πέτρα ὁλόχρυση καὶ τὸ ξερὸ χορτάρι·
Μὲ χίλιαις βρύσας χύνεται, μὲ χίλιαις γλώσσαις κραίνει·
Ὅποιος πεθάνῃ σήμερα, χίλιαις φοραῖς πεθαίνει.

Τρέμ' ἡ ψυχὴ καὶ ξαστοχᾷ γλυκὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς.

Κι' ἀξαίνει τὸν τρόπο, ποῦ πρέπει νὰ νικηθεῖ, τὸ ἄκουσμα τῆς φοβερῆς σάλπιγγας τοῦ Ἀράτη, ποῦ

Βαρῶντας γύρου ὁλόγυρα, ὁλόγυρα καὶ πέρα,
Τὸν ὡμορφο τρικύμισε καὶ ξάστερον ἀέρα·
Τέλος μακρὰ σέρνει λαλιά, ὅσ' ἂν τὸ πεσοῦμεν' ἄστρο.
Τρανή λαλιά, τρόπον λαλιά, ρητὴ κατὰ τὸ κάστρο.

καὶ ἡ ἀπογοήτευσίς ὅταν θωροῦν νὰ μπαίνει μέσα στὸ λιμάνι τοῦ Μεσολογγίου ὁ ἐχθρικός στόλος ἀντὶς ἀπὸ τὰ φιλικὰ καράβια ποῦ ἀνάμεναν καὶ ποῦ ἀπὸ αὐτὰ ἐπρόσμεναν τὴ σωτηρίαν. Μὰ τίποτα δὲ μπορεῖ νὰ τοὺς κάμει ν' ἀλλαξογνωμήσουν, κ' οἱ ἥρωες πιστοὶ στὸ ἠθικὸ χρέος, κάνουν μὲ τὴν ἴδια τους τὴν πράξιν ὅλο νὰ σιμῶναι ἡ τραγικὴ καταστροφὴ τους. Τέτοια ἦταν λοιπὸν ἡ κυβερνήτρια ἰδέα τοῦ ποιήματος, ποῦ διαφαίνεται πάντα κάτου ἀπὸ τοὺς στίχους καὶ μέσα σὲ ὅλα τὰ ἐπεισόδια. Ὁ ποιητὴς ἔτσι ἤμπορεῖ νὰ μᾶς δώσει τὴν ὑψηλότερη συγκίνησιν, ποῦ ὁ ἀνθρώπος λαβαίνει ἀπὸ τὴν Τέχνη, ὅταν αὐτὴ πασχίζει νὰ τοῦ ἐξηγήσῃ ποῖα εἶναι τὰ ὑψηλότερα κινητήρια ποῦ τὸν σπρώχνουν σὲ μεγάλα κατορθώματα, ἢ νὰ τοῦ διδάξῃ τὴ σύστασιν τοῦ ἀφανέρωτου καὶ προβληματικοῦ ἠθικοῦ κόσμου. Κ' ἔτσι ἡ ἰδέα τοῦ Χρέους, ποῦ φαίνεται ἀνώτερη ἀπὸ κάθε αἰσθηματικὴν ἀνάγκην κι' ἀπὸ κάθε γλυκάδα ζωῆς, συμφωνεῖ ὁλότελα μὲ τὰ διδάγματα τοῦ μεγάλου φιλοσόφου τῆς Καινιξμπεργης Immanuel Kant.

Ἀλλὰ καὶ τὸ δεύτερο τοῦτο δοκίμιο μὲ ὅλες τὰς ποιητικὰς του τελειότητες δὲν ἤμποροῦσε νὰ τὸν ικανοποιήσῃ, καὶ ὁ ποιητὴς ἐνόμισε πῶς αἰτία ἦταν τὸ ὁμοιοκατάληκτο δίστιχο, ποῦ δὲν τοῦ ἐφαίνονταν ἀρμόδιο γιὰ τὰς ὑψηλὰς ἰδέας ποῦ ἔμελλε νὰ περιελείσῃ τὸ ποίημα, καὶ ἀποφάσισε τέλος γιὰ τελικὴ μορφὴ τὸ ἀνομοιοκατάληκτο δεκαπεντασύλλαβο μέτρο, τὸ ἐθνικὸ μέτρο τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν, ἐπηρεασμένος ἴσως σ' αὐτὸ ἀπὸ τοὺς σύγχρονους του Ἰταλοὺς, τὸν Foscolo

καὶ τὸν Pindemonte, ποῦ ἐδοκίμασαν τοὺς ἀνομοιοκατάληκτους στίχους σὲ διάφορά τους ποιήματα, ὅπως εἶναι οἱ Τάφοι τοῦ Φώσκολου, ὡραιότατα μεταφρασμένοι ἀπὸ τὸν Γ. Καλοσγούρο.

Καὶ σ' αὐτὸ τὸ τρίτο σχεδιάσμα, τὸ ποίημα θάρριζε μὲ τούτους τοὺς ἄχραντους στίχους, μὰ ἀποστροφή πάλε στὴ θεὰ τῆς Ἐλευθερίας.

Μητέρα, μεγαλόφυχη στὸν πόνο καὶ στὴ δόξα,
Κι' ἂν στὸ κρυφὸ μυστήριό ζοῦν πάντα τὰ παιδιά σου
Μὲ λογισμό καὶ μ' ὄνειρο, τί χάρ' ἔχουν τὰ μάτια,
Τὰ μάτια τοῦτα, νὰ σ' ἰδοῦν μὲς τὸ πανέμοιο δάσος,
Ποῦ ξάφνου σοῦ τριγύρισε τ' ἀθάνατα ποδάρια
(Κύττα) μὲ φύλλα τῆς Λαμπρῆς, μὲ φύλλα τοῦ Βαϊῶνε !
Τὸ θεϊκὸ σου πάτημα δὲν ἄκουσα, δὲν εἶδα,
'Ατάραχη σὰν οὐρανὸς μ' ὅλα τὰ κάλλη πῶχει,
'Ποῦ μέρη τόσα φαίνονται καὶ μέρη 'ναὶ κρυμμένα'
'Αλλά, Θεά, δὲν ἤμπορῶ ν' ἀκούσω τὴ φωνή σου,
Κ' εὐθύς ἐγὼ τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου νὰ τὴν χωρίσω ;

Καὶ μὲ τὴν ἐπιγραφή πάλε «Ὁ Πειρασμὸς» παραλλάζει στὸν ἀκόλουθο τρόπο τὴν περιγραφὴ τῆς ἀνοιξῆς, χωρὶς ἢ αὐστηρότητα τοῦ στίχου νὰ τῆς ἀφαιρέσει τίποτα ἀπὸ τὴν πρώτην περιπάθεια.

Ἔσθησε ὁ Ἑρως χορὸ μὲ τὸν ξανθὸν Ἀπρίλι,
Κ' ἡ φύσις ἦρε τὴν καλὴ καὶ τὴ γλυκεῖα τῆς ὥρα.
Καὶ μὲς τῇ σκιά τοῦ φούντωσε καὶ κλεῖ δροσιᾶς καὶ μόσχους,
'Ανάκουστος κελαϊδισμὸς καὶ λιποθυμισμένος.
Νερά καθάρια καὶ γλυκά, νερά χαριτωμένα,
Χύνονται μὲς τὴν ἄβυσσο τῇ μοσχοβολισμένη,
Καὶ παίρνουνε τὸ μόσχο τῆς, κι' ἀφίνουν τὴ δροσιά τους,
Κι' ὁδὰ στὸν ἥλιο δείχνοντας τὰ πλούτια τῆς πηγῆς τους,
Τρέχουν ἐδῶ, τρέχουν ἐκεῖ, καὶ κάνουν σὰν ἀηδόνια.

Γιατὶ ὅμως καὶ τὸ ποίημα τοῦτο, ποῦ τελειωμένο θάτανε ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα τοῦ κόσμου, μᾶς ἀπέμεινε ἀτέλειωτο, δύσκολο εἶναι νὰ τὸ κρίνουμε. Εἶχεν ἔρθει ὁ Σολωμὸς στὴν Κέρκυρα τὸ 1828, γιομᾶτος ἐλπίδες γιὰ τὸ ποίημά του, περιμένοντας ναῦρει ἐδῶ τὴν ἀναγκαίαν γαλήνη, ποῦ οἱ οἰκογενειακές του περιπέτειες τοῦ τὴν ἀρνιῶνταν. Ἡ σιωπηλὴ ζωὴ του ἐγίνηκε μὰ προσπάθεια, μὰ πάλι μὲ τὴ γλώσσα καὶ μὲ τὸ χαλινὸ τῆς Τέχνης, καὶ μέσα ἀπὸ τὰ τρία σχεδιάσματα φαίνεται πῶς μὲ ἀγανάχτηση ἔβλεπε νὰ τοῦ ξεφεύγει ἡ ἀναγκαία πλοκή, σὰ νὰ μὴν ἤμπορῶσε ἓνα τέτοιο ἔπος, ὅλο ἀπὸ ἐξιδανισμένη ἀγάπη, ἀπὸ ὄνειρεμένη ἐλευτεριά, ἀπὸ ἄχραντα αἰσθημάτων παραδεισένιου κόσμου νὰ περιγράψει σὲ ἀνθρώπινη λαλιά ἀνθρώπινες πράξεις.

Σ' αὐτὴν τὴν περίοδο τῆς ζωῆς του ὁ Σολωμὸς ἐγνωρίστηκε μὲ τὸν Ἰάκωβο Πολυλά, νέο τότες καὶ ποῦ προανέγγελλε τὰ σπάνια του χαρίσματα. Σ' αὐτὸν ἐξεμυστηρεύονταν ὁ ποιητὴς τοὺς ποιητικοὺς στοχασμοὺς του, καὶ ὁ Πολυλᾶς ἠθέλησε τότες νὰ τοῦ φανερώσει τὰ μυστήρια τῆς γερμανικῆς Τέχνης, ποῦ, γεννημένη καὶ κείνη μέσα ἀπὸ τὴ φλόγα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης καὶ μὲ φωνὴ ποῦ ἔβγαине ἀπὸ τὴν ψυχὴ τῶν μυριάδων καὶ ἀπὸ μὴν ἀγάπῃ μυριάδων, ἐμάγευε τὸν κόσμο τότες μὲ ἀδοκίμαστο παρθενικὸ κάλλος.

Στὰ ποιήματα τοῦ Schiller καὶ στὲς αἰσθητικές του θεωρίες ὁ Σολωμὸς ἠθέλει ν' ἀνοίξει καινούριες πηγές γιὰ τὸ ποίημά του, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν προσπάθεια δὲν ἐμπόρεσε νὰ τὴν πραγματοποιήσει, καὶ ἀπὸ τὸ νέο αὐτὸ τεχνικὸ ξαναβάπτισμα δὲν μᾶς μένουν παρὰ μερικοὶ ἀληθινὰ βαθειοὶ στοχασμοὶ του καὶ μὴ ἀλλαγὴ στὴν τεχνιορσία του, ποῦ, καθὼς τωόντες εἶδαμε στὸ τρίτο σχεδιάσμα τῶν Ἐλευθέρων Πολιορκημένων, ἄφινε τὴν συνειθισμένη ἀγαπημένη του ὁμοιοκαταληξία καὶ ἀπέφευγε κάθε συνίζηση μέσα στὸ στίχο, καθὼς καὶ κάθε χασμωδία.

Τέτοιας τεχνοτροπίας είναι και οι ακόλουθοι στίχοι, απόσπασμα αγνώστου ποιήματος.

Δέν είναι χόρτο ταπεινό, χαμόδενδρο δέν είναι·
Βρύσες ἀπλώνει τὰ κλαδιά τὸ δέντρο στὸν ἀέρα·
Μὴν καρτερῆς ἐδῶ πουλί, καὶ μὴ προσμένῃς χλόη·
Γιατὶ τὰ φύλλ' ἂν ἦν' πολλὰ, σὲ κάθε φύλλο πνεῦμα.
Τὸ ψηλὸ δέντρ' δλόκληρο κ' ἡχολογᾷ κ' ἀστράφτει
Μ' ὅλους τῆς τέχνης τοὺς ἡχούς, μὲ τ' οὐρανοῦ τὰ φῶτα.
Σαστίξ' ἡ γῆ κ' ἡ θάλασσα κ' ὁ οὐρανὸς τὸ τέρας,
Τὸ μέγα πολυκάντηλο μὲς τὸ ναὸ τῆς φύσεως,
Κι' ἀρμόζουν διάφορο τὸ φῶς χίλιαις χιλιάδες ἄστρα,
Χίλιαις χιλιάδες ἄσματα μιλοῦν καὶ κάνουν ἓνα.
Στὸ δέντρο κάτω δέσιν ἐκαμ' ἡ βοσκοπούλα·
Τ' ἄστρα γοργὰ τὴ δέχτηκαν καθὼς ἡ γῆ τὸν ἥλιο.
Τὰ Σεραφίμ ἐγνώρισαν τὸ βάθος τῆς ἀγάπης,
Κι' δλόκληρ' ἡ Παράδεισο, διπλὴ Παράδεισος ἦναι.
Ποὺς εἶχε πῆ ποῦ σοῦμελλε, πέτρα, νὰ βγάλῃς ρόδο·

Στὴν ποιητικὴ τοῦ πάλι ὁ Σολωμὸς ἐξοῦσε μακριὰ ἀπὸ τὸν κόσμον, μολοντί ὁ ἀδελφὸς του προέδρευε τὴν ἐδῶ Γερουσία, καὶ μόνο μὲ τοὺς ὀλίγους τοῦ φίλους καὶ μαθητὲς περνοῦσε τὲς ὥρες τῆς ζωῆς του. Εὐγενικὸς στοὺς τρόπους, γιομάτος ἐνθουσιασμὸ γιὰ ὅτι ὠραῖο καὶ μεγάλο, ἀγάπησε τὴ γυναῖκα μὲ ποιητικὸν πλατωνισμό καὶ τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους του μὲ παραδειγματικὴν ἀφοσίωσιν. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ δύο ἐπισημότεροι στάθηκαν ὁ Ἰάκωβος Πολυλάς καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ «Ὁρκου» Γεράσιμος Μαρκοράς. Ἐξακολούθησαν κ' οἱ δύο τὴ Σολωμονικὴ παράδοση τόσο στὴν ποιητικὴ μορφή ὅσο καὶ στὴ φιλελεύθερὴ σκέψη, στὴν κοινωνικὴ, στὴν πολιτικὴ ζωὴ καὶ στὴν ποιητικὴ δημιουργία. Σ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐθεμελιώθηκε ἡ Κερκυραϊκὴ παράδοση, ποῦ δὲν ἔχει σβῆσει μὲ τοὺς δυὸ αὐτοὺς διαλεχτοὺς ἐπιγόνους, καὶ ἔλαμψε στὲς ἡμέρες μας μὲ τὸ μεταφραστικὸ καὶ κριτικὸ ἔργο ἐνὸς Γ. Καλοσγούρου, μὲ τὴν πρωτότυπὴν κοινωνικὴν κριτικὴν ἐνὸς Κονεμένου, μὲ τὴν ἀψιὰ σάτυρα τοῦ Στέλιου Χρυσομάλλῃ, μὲ τὰ ποιήματα τοῦ Νίκου Κογεβίνα καὶ τέλος μὲ τὰ κλασικὰ σονέττα καὶ τὸ στεφανωμένο θάνατο τοῦ Λορέντσου Μαβίλη.

Μέσα στὲς μελέτες του καὶ ζητῶντας τὴ λησμονιὰ τοῦ πόνου του ἀπὸ τὲς οἰκογενειακὰς του περιπέτειες, μακρινὴ ἀρρώστεια, ποῦ ξέσπασε σὲ μιὰν ἐγκεφαλικὴ συμφορῇ, ἐσῆμανε τὸ τέλος τοῦ ποιητῆ τῆς 9 Νοεμβρίου τοῦ 1857. Ἡ Ἰονικὴ Βουλὴ σταμάτησε ἀμέσως τότες τὴ συνεδρίασίν της καὶ κήρυξε δημόσιο πένθος γιὰ τὸ χαμὸ μιᾶς τέτοιας προσωπικότητος, κ' ἡ Δημοτικὴ ἀρχὴ τῆς Κέρκυρας ἔδωκε διαταγὴ νὰ πάψει κάθε διασκέδασις ὡς ὅτου ταφεῖ ὁ νεκρὸς, ποῦ ἡ κηδεὶα τοῦ γιομάτῃ ἐπιβολὴ καὶ μεγαλοπρέπεια συντροφεύτηκε μὲ τ' ἀληθινὰ δάκρυα ἐκείνων ποῦ εὐτύχησαν νὰ γνωρίσουν καὶ ν' ἀγαπήσουν τὴν ἀλησμόνητὴν ποιητικὴν μορφή, καὶ μὲ τοῦ λαοῦ τὴν ἀνυπόκριτὴ θλίψιν.

Δρόμοι σήμερα στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Κέρκυρα φέρουν τ' ὄνομα τοῦ ποιητῆ, ὁμοίως μὲ τ' ὄνομά του στολίζεται καὶ μιὰ πλατεῖα τῆς Ζάκυνθος τὸ ἀγαλμὰ του, στημένο σὸ μνησθαισμένο του νησί, διαλαλεῖ τὴ δόξα του· χιλιάδες ἀντίτυπα τῶν ἔργων του σὲ διάφορες ἐκδόσεις ἔχουν κυκλοφορήσει στὴν Ἑλλάδα ὅλη, ἀλλὰ μολοντοῦτο δυστυχῶς ἀκόμα καὶ σήμερα μποροῦμε νὰ ποῦμε τοῦ Κωστή Παλαμά τὰ λόγια: «Ὁ κόσμος ἔναν ἴσκιον ἀσύστατο τοῦ μεγάλου ποιητῆ ἔτσι στὰ τυφλὰ προσκυνάει, μὰ μὲ τὸν ἀληθινό, μὲ τὸν ἀκέραιο Σολωμό, καθὼς τοῦ ἀξίζει νὰ γνωριστῇ, ἀκόμα δὲν καλογνωρίστηκε».